

Az első magyar újságok és az akadémiai törekvések

A magyarországi sajtó megszületésének kettős jubileuma alkalmából, ezen a helyen, a Magyar Tudományos Akadémia emlékülésén, illő megemlékezni arról a fontos — s még a kutatás által sem kellően feltárt és méltányolt — szerepről, amelyet a fiatal magyar hírlap- és folyóiratirodalom a 18. század végi akadémiai szervezkedések terén betöltött. Igaz, hogy az akadémiai terveket csak a következő nemzedéknek sikerült megvalósítani, de e korábbi kezdeményezések — köztük sajtónk úttörőinek kezdeményezései — fontos előkészítői voltak a reformkor elején megalakuló Magyar Tudományos Akadémiának.

Sajtónak és akadémiának a kapcsolata nem ismeretlen a 17—18. századi Európa művelődéstörténetéből, hiszen a legrégebb folyóiratokat éppen az akadémiák és a tudományos társaságok jelentették meg Nyugat-Európában. De míg e lapok a már létező és működő akadémiák organumai voltak, addig nálunk a 18. század végi hírlapok és folyóiratok mögött nem csak hogy nem álltak ilyen intézmények, hanem ellenkezőleg: éppen hírlapjaink és folyóirataink igyekeztek egy magyar tudós társaság létrehozását elősegíteni, annak tervét és megvalósítását erkölcsileg és anyagilag támogatni, és addig, míg ilyen intézmény megalakul, hiányát szerény lehetőségeikkel pótolni. Az első magyar nyelvű lapok mindkét törekvése: agitációja csakúgy mint az akadémiai szerep bizonyos mértékű vállalása méltán tarthat figyelmet érdeklődésre mind akadémiánk, mind pedig sajtónk története szempontjából.

A magyar nyelvű sajtó megszületése egybeesett Bessenyei Györgynek a felvilágosult abszolutizmus keretein túlnövő, a nemesi felvilágosodás nemzeti nyelvi-irodalmi művelődéspolitikáját megalapozó kezdeményezéseivel: az 1779-ben Bessenyei *Holmi* című munkájában meghirdetett tudós társaság eszméjének felvetésével, a Bessenyei György — Ányos Pál — Kreskay Imre és Horányi Elek által ugyanebben az évben Pesten létrehozott Hazafiúi Magyar Társaság megalapításával, illetve — ez utóbbi kudarca után — Bessenyei *Jámbor szándék* című akadémiai tervzetének 1781-ben történt megírásával. A magyar felvilágosodás vezéregyéniségének e terve, amely egyben a visszavonulása előtt írt utolsó magyar nyelvű munkája volt, egy tudós társaság megalapításáért szállt síkra, amely a magyar nyelvet alkalmassá teheti a tudományok közvetítésére. Alapelve az volt, hogy minden nemzet csak a maga nyelvén válhat műveltté és alkalmassá a tudományok befogadására. A legégetőbb teendőnek a nyelv korszerűsítését és egységesítését látta, ezek eszközéül pedig a létesítendő társaság által kiadásra kerülő szótárakat, nyelvtankönyveket és a magyar nyelvű fordításokat jelölte meg.

Bessenyei akadémiai terve ugyan csak egyike a 18. századi hazai tudományos társulási törekvéseknek, mégis kiemelkedő jelentősége volt: fontos részévé

vált a kibontakozó felvilágosult nemesi mozgalom programjának, jóllehet Bessenyei már 1782-ben visszavonult a tevékeny irodalmi életből. Abban, hogy akadémiai tervezete a nyolcvanas években hívekre talált és hatni tudott, nem kis része volt a magyar sajtónak.

Igaz, hogy az 1780-ban megindított *Magyar Hírmondó* első szerkesztője, Rát Mátyas még inkább Bessenyei korábbi, a *Magyarság* című munkájában 1778-ban meghirdetett koncepcióját tette magáévá: a megújuló magyar szellemi élet központját és irányítóját ő még a Nagyszombatból Budára költöztetett egyetemben vélte felismerni. De a későbbi szerkesztő, Révai Miklós már egyértelműen Bessenyei újabb tervéhez, az akadémiai programhoz csatlakozott, és az újságot főleg e cél szolgálatába állította. Míg Rát szerkesztése idején — jóllehet az első szerkesztő nyelvi, irodalmi és kulturális programja közelállt Bessenyeiéhez, a *Magyar Hírmondó* három esztendő alatt jóformán még nevét sem igen említette, addig Révai rövid, mindössze néhány hónapos újságírói működése során sokszor idézte Bessenyeit. Újságírói bemutatkozásában még csak név nélkül hivatkozott rá, illetve a *Jámbor szándék* című művére, ily módon:

„Vagyon egy jól vélekedő hazád fia, aki ugyan itt már tavál kívánta színre botsátani nyomós feltételeit egy Nyelvművelő Társaságnak felállíttatása végett. Vajha tsak már olvashatnád is!”¹

A következő hetekben, hónapokban azonban már név szerint is emlegeti a Bécsből közben eltávozott író, akinek művelődés-politikai művein kívül vígjátékából is idézett lapjában ilyen formán:

„Mit nem érdemel a magyarságtól az a halhatatlan író, ki több fenfolyó nagyságos munkái között a Filozófus vígjátékot is szerzette, éppen úgy, milyen a magyarnak az ő tulajdona, az az igaz magyarul, mind nyelvére, mind külsejére, mind belsőjére nézve?”²

Majd felidézi lapja olvasói számára a vígjáték főszereplőjének, a tudatlan és tájékozatlan parlagi nemest megszemélyesítő Pontyinak az alakját. Révai Bessenyeit a penna-csatát előtte is buzgón kívánó hazafinak nevezi, és emlékeztet arra a megállapítására, hogy a „közönséges dolgot köz erővel kell fogni, mert különben hiájában erőszakoskodunk.”

Révai Miklós ezt a „közérő”-t igyekezett a *Magyar Hírmondó* nyilvánossága által létrehozni és megszervezni; ott akarta folytatni a tudós társaság ügyét, ahol Bessenyei abbahagyta. Ismeretes, hogy Bessenyei szerint a nyomdászkiadó Landerer volt akadémiai tervezete kiadásának legfőbb megghiúsítója, mert attól félt, hogy ha a *Jámbor szándék*-ban felvetett terv, a társaság saját nyomdája megvalósul, ennek káros következményei lehetnek üzleti forgalmára. Révai, bizonyára ennek ismeretében, hiszen a mű kézírata már birtokában volt, nagyszabású újságírói koncepciót dolgozott ki, melynek keretében a lapszerkesztést teljes egészében az akadémiai ügy szolgálatába állította. A *Magyar Hírmondó* nyilvánossága által szerette volna a közvéleményt, mindezekelőtt a főrendeket, áldozatkészségre serkenteni; lapja bevételeit pedig maga is e célok — főként egy önálló nyomda létrehozására — kívánta fordítani. Révai maga így ír ezekről visszaemlékezésében:

¹ *Magyar Hírmondó* (MH) 1783. dec. 6.

² MH 1784. jan. 3.

„Én kaptam a jó alkalmatosságon, hogy itt öntsem ki bővebben a hazának, amivel már régtől megteltem, a haza javát óhajtva és anyai nyelvünk gyarapodására szaggatva. Én az újságírást, melynek még sokaknál igen alá valón vagyok le festetve az képe, magasabb és érdemesebb polera akartam felemelni, annyival is inkább, hogy a fősvény nyomtatások vissza élnek azzal az alkalmatossággal kárunkra, mellyel az igaz megvilágosodásnak és nyelvünk gyarapodásának eszközeit, a közönségnek kimondhatatlan nagy hasznára egész ország szerzte mennél könnyebben és mennél többekkel közöltethetnők, ha hazaszerető lélek ülne a kormányán.

Régtől össze szóltottam már több hazaszerető jámborokkal egy magyar nyelvvelő társaságnak felállításáról. Csak mindég ott akadunk fen, hogy jövedelmünk nem volt. Én látván, hogy a Hirmondó állapotja igen rossz fordulóban vagyok: holott egy részről a gyávább irás, más részről mégis a képtelen fizeteskérés . . . ezt akartam leginkább fentartani és a társaságnak fő jövedelméül tettem.”³

Révai úgy gondolta, hogy ha érdekesebbé és népszerűbbé teszi az újságot, több előfizetője lesz, és ezért olcsóbban is adhatja. A szerkesztés munkáját harmadmagával szándékozott végezni, és az egész országra kiterjedő levelező-hálózatot kívánt létrehozni. Munkatársait díjazni óhajtotta, úgy gondolván, hogy az általa megreformált újságkiadás bőséges jövedelmet eredményez majd.

A társaság második jövedelemforrásának a nyomdát szánta. Az lebegett szeme előtt, hogy — miként írta — „a nyomtatások oly hamar, roppant házakat állíthatnak” jövedelmükből.⁴ Kizárólag magyar nyelvű könyvek kiadását tervezte, mégpedig olcsó áron; a szerzőket pedig — a kor viszonyai között még szokatlan módon — tiszteletdíjban akarta részesíteni.

Révai harmadik jövedelemforrásul a főrendek anyagi támogatására számított. Az így összegyűlt összeget pályázatok kiírására és a győztesek jutalmazására szerezte volna fordítani.

Tervei azonban nem valósulhattak meg, mert a piarista tanár egyházi felletesei nem nézték jó szemmel újságszerkesztői tevékenységét sem, és akadémiai törekvéseit is igyekeztek elgáncsolni. Eleve sikertelenségre volt ítélve 1784-ben, a német hivatalos nyelv elrendelésének évében az az elkeseredett kísérlete is, hogy Bécsben igyekezzen II. József támogatását megnyerni — egy magyar nyelvvelő társaság ügyének. Révai mégsem az uralkodót hibáztatta elsősorban, hanem azokat a magyar urakat, akik — mint írja — „őseinktől elfajultak”, „alacsony hízelkedőkké és besúgókká” váltak, akik a magyar tudós társaság ügyének elgáncsolásával is érdemeket akartak szerezni. Különösen a Helytartótanácsot és annak fejét, Niezky grófot okolta az akadémiai szervezkedés elfojtása miatt.⁵

Révai miután kénytelen volt a *Magyar Hirmondó* szerkesztésétől megválni, jóbarátai tanácsára rövid időre Győrbe vonult vissza, hogy ne legyen annyira szem előtt. Terveit azonban itt is tovább szötte, és ezek sorában megint központi helyet kapott az akadémiai programnak egy újságvállalkozás keretében történő megvalósítása. Azt tervezte, hogy 1786-ban Rát Mátyással és Szerencsi Nagy Istvánnal titokban ismét felállít egy lapkiadó társaságot — mint írta — „társaság-név nélkül is, hogy megint lármát ne tegyen.” *Közhaszonra való Levelezés* címmel hetilap alapítását tűzte ki célul, melyet olcsón kívánt közreadni. Ismét munkatársakat készült toborozni, akik között a hetilap elő-

³ Révai Miklós levele Benkő Józsefhez. 1785. júl. 11. Közli: SZABÓ Károly. Erdélyi Prot. Közl. 1873. 60—62, 69—70.

⁴ Révai id. levele.

⁵ KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei*. Bp. 1970. 214.

fizetéseiből befolyó tiszta nyereség egyharmadát szeretne volna szétosztani.⁶

Bár Révai e terve is csak ábránd maradt, ezekben az években mégis egyre inkább terjedt az országban a tudós társaság szükségességének felismerése. A *Magyar Hírmondó* ekkori, jozefinista beállítottságú szerkesztői alatt ugyan háttérbe szorult e téma az újságban, mégis jelentek meg ekkor is óvatos és rejtett utalások arról, hogy jó lenne, ha számos külföldi példa nyomán, hazánkban is alakulna akadémia. A svéd tudományos akadémia megalapítását például így adta hírül a pozsonyi magyar újság:

„Kötelessége leszen a társaságnak a nemzeti nyelvnek, minden más idegen nyelvből bécsuszott szóktól való kitisztogatása, a nyelv reguláinak meghatározása, az ékesen szólásnak és versírásnak jó regulákra való vevése, sat. Vajha az Egek arra bírnák a mi javunkat annyira munkálkodó felséges Uralkodónknak szívét, hogy a mi édes magyar nyelvünkkel ugyanazont cselekedni kegyelmesen méltóztatna!!!”⁷

Valójában persze tisztában voltak vele, hogy az uralkodótól ilyen kezdeményezést és támogatást nem várhatnak. Bessenyei írta 1781-ben, a *Jámbor szándék* megszületésének évében kiadott német nyelvű folyóiratában, hogy II. József hatalma sokkal inkább nyugszik a kaszárnyákon mint az irodalom és a tudomány támogatásán.⁸ Ezért is talált az akadémiai program egyre inkább utat az ellenzéki, nemesi mozgalomhoz. Ebben csakúgy nagy szerepe volt Révai fáradságtalan kezdeményezéseinek, mint abban, hogy az évtized végén meginduló újabb magyar újságok és folyóiratok szintén magukévá tették a tudós társaság ügyét. Így az 1788-ban indult *Magyar Museum*ban, az első magyar nyelvű folyóiratban, Batsányi bevezető tanulmánya nyomatékosan kiemelte a nemzeti művelődés szempontjából a tudománypártoló uralkodók és főurak mellett, az akadémia és a tudós társaságok fontosságát. A nyelv-művelést és a kritikát — Bessenyei nyomán — ő is egy létesítendő magyar tudós társaság feladatául jelölte meg. Azt is hangsúlyozta, hogy folyóiratukkal ők is pótolni kívánják némileg a hiányzó társaságot.⁹

Amikor a *Magyar Hírmondó* 1788 szeptember 24-i számában hírt adott a *Magyar Museum* és a mögötte álló Kassai Magyar Társaság létrejöttéről, egyenesen a francia akadémia példájára hivatkozott:

„Kassán egy kis társaság állott fel, melynek célja a nyelvnek gyarapítása. — A híres párizsi társaság is csak ilyen volt a maga kezdetében, míg ama nagylelkű Kárdinál Richelieu, aki csak ez egyért halhatatlanságot érdemel, olyan lábra nem állította azt, hogy álljon 40 személyekből, kik közül ki-ki 1200 Livra fizetés mellett munkálkodjon a nyelvnek pallérozásában. Bár csak itt is a Richelieu nagy lelkével bíró, s hazájokat szerető főrendekből olyanok volnának, kik így munkálkodnának született nyelveknek boldogításában. Mert csak addig lesz a magyar magyar, míg ez a nyelv virágzik.”¹⁰

A kassai *Magyar Museum* mellett az 1789-ben indult komáromi *Mindenes Gyűjtemény* is magáévá tette a tudós társaság ügyét. A szerkesztő, Péczeli József, folyóirata által — akárcsak Révai néhány évvel azelőtt — anyagilag is támogatni akarta az akadémia megvalósítását. A lap indulásakor bejelentette, hogy ha olvasói száma eléri a 900—1000 főt, évi ezer tallért ajánl fel a

⁶ I. m. 173.

⁷ MH 1786. 38. sz. 328.

⁸ KÓKAY György: *Bessenyei György ismeretlen folyóirata. (Der Mann ohne Vorurtheil, 1781.)* ItK 1967. 25—34.

⁹ BATSÁNYI János: *Bévezetés. Magyar Museum 1788. I.*

¹⁰ MH 1788. szept. 24.

társaság céljaira. Erre azonban a társadalom közönye miatt nem kerülhetett sor, mert a *Mindenes Gyűjteményre* mindössze 137 előfizető jelentkezett; a befolyt összeg még a lap fenntartására sem volt elég.¹¹

Eredményesebben tudta támogatni az akadémiai programot az a bécsi magyar újság, amely 1789 derekán indult *Hadi és Más Nevezetes Történetek* címmel. (Címét később *Magyar Hirmondóra* változtatta.) A Görög Demeter és Kerekes Sámuel szerkesztésében megjelent lap a Bessenyei-Révai féle akadémiai tervek hatékony támogatója lett.¹² Viszonylagos népszerűsége — a kor hazai viszonyai között nagy sikernek számított, hogy előfizetőinek száma 1200 — 1300 körül volt — lehetővé tette a sajtó részéről addig csak tervezett anyagi támogatást is. Az újság mögött főként három felvilágosult főnemesnek: Széchényi Ferencnek, Festetics Györgynek és Teleki Sámuelnek volt jelentősebb, patronáló szerepe. Ők maguk, óvatosságból, igyekeztek háttérben maradni, és főként csak titkáraik révén álltak kapcsolatban a bécsi lapvállalkozással. (Széchényi titkára, Hajnóczy József például egy ideig a francia forradalom híreit írta az újságba.)

Az újság köré tömörült kis társaság pártfogóik támogatásából és a lap jövedelméből származó vagyonukból pályázatokat tűztek ki. Első pályázatukon, egy magyar nyelven irandó lélektani mű megírásáért tűztek ki jutalmat, s ezt Bárány Péternek, Széchényi Ferenc titkáranak ítélték oda. A győztesnek járó 30 aranyat ünnepélyes keretek között nyújtották át: a kis ünnepség, amelynek lefolyásáról az újság olvasói is értesülhettek, akadémiai ülésre emlékeztető formák között folyt le. Az ülést Görög nyitotta meg, és ő hirdette ki a pályázat eredményét, majd Báróczi Sándor mondott beszédet és adta át a jutalmat, amiért végül Bárány Péter mondott köszönetet. További pályázatokat is hirdettek, egy magyar grammatikára és az anyanyelv jelentőségét megvilágító témára. Nem hiányzott az igyekezetük a Bessenyei-programban szereplő szótár elkészíttetésére sem: az ennek ügyében tartott megbeszélésen többen között Batsányi is jelen volt. Támogatták a magyar nyelvű könyvkiadást is: számos mű megjelentetését ők tették lehetővé. Nem csoda, ha Révai sajtó, latin nyelvű akadémia-tervezetében a létesítendő akadémia tagjai közé jelölte Görög Demetert és Kerekes Sámuel is; Görög érdemei között azt is megemlítette, hogy cselekvően támogatta a nyelvújító társaság eszméjét.

A nemesi mozgalom győzelme rövid időre kedvező alkalmat látszott teremteni ahhoz, hogy a felvilágosult nemesek és értelmiségiek Bessenyei és Révai programjának megvalósítását a siker reményében tűzzék napirendre. E kedvező időszak azonban nem sokáig tartott: a francia forradalomtól megrémült és kiváltságait féltő nemesség egyre kevesebb fogékonyságot mutatott a nemzeti művelődés ügye iránt.

A Magyar Kurir egyik közleménye 1781 március 4-én már erre a kedvezőtlenre váló légkörre utal, amelyben a nyelvújító társaság eszméjét sokan fölöslegesnek és kártékonyak ítélték.

„Felserkentek némely jó hazafiak — olvassuk a cikkben — hogy más kipallérozott nyelvek, virágzó nemzetek példáját követvén, nemzeti nyelvünk pallérozása s a tudományok gyarapítása végett egy tudós társaságot állítsanak fel. Ama nagy literátor mélt. Széchényi gróf, főtisztelendő Révai ur Győrben, Kazinczy és Horváth Adám urak meggyújtott lámpásokat vettek a végett kezekbe, hogy másoknak utat mutassanak; de a

¹¹ KÓKAY: I. m. 458.

¹² KÓKAY: I. m. 350.

közönségnek egy tisztos része azt kiabállya, hogy erre a társaságra semmi szükség sints, mivel az tsak szabad kőművesek bandája fogna lenni . . .”

A *Magyar Kurir* e közleménye érzékeltette, hogy konzervatív részről mennyire gáncsolták az akadémiai mozgalmat. Az országgyűlés elé került ügyet a Tanulmányi Bizottsághoz tették át, ahol azután hosszú időre el is akadt. A konzervatív nemesség és az udvar újabb egymásra találása, a magyar jakobinus mozgalom véres elfojtása és a felvilágosodás időleges hazai csatavesztése az akadémiai terveket is eltűntette az egyébként is elsovasztott sajtó lapjairól. De hogy Bessenyeieék programja egy emberöltővel később, a reformkor kezdetén mégis megvalósulhatott, abban volt szerepe a tudós társaság szükségességét a közvéleménnyel megismertető fiatal magyar sajtónak is.

GYÖRGY KÓKAY

Les premiers journaux hongrois et les efforts académiques

A la session commémorative de l'Académie, il convient de mentionner le rôle des premiers journaux hongrois aussi que la jeune presse hongroise a joué dans les efforts de fonder une académie, à la fin du XVIIIe siècle. Les premiers journaux et revues hongrois ont pris leur part à l'effort important des écrivains de l'époque des Lumières de créer l'Académie Hongroise des Sciences en vue de cultiver la langue et la littérature nationales. C'est György Bessenyei, un des écrivains éminents des Lumières hongroises qui est entré en lice le plus décidément en faveur d'une société projetée d'après le modèle de l'Académie Française, dans son ouvrage intitulée (*Jámbor szándék*) (Un dessein honnête), en 1781. Cet ouvrage n'a paru qu'une dizaine d'années plus tard, mais, entretemps, le premier journal hongrois (*Magyar Hírmondó*) a popularisé ses idées dans l'opinion publique, surtout durant la période de rédaction de Miklós Révai. Révai projetait entre autres d'employer la revenue de son journal pour la fondation d'une presse autonome et pour les autres buts de la société scientifique. Ses idées, certes, ne pouvaient pas se réaliser, mais, par la publicité de son journal, il a atteint pourtant qu'à la fin de la décennie, le programme académique est devenu bien connu dans un cercle relativement large. Les journaux et les revues qui débutait à cette date — avant tout la première revue de langue hongroise, *Magyar Museum* (Musée Hongrois) fondée en 1788, et *Mindenes Gyűjtemény* (Recueil Général) paraissant depuis 1789 — se sont proposé comme une tâche importante de soutenir l'affaire de la société scientifique hongroise. Un autre journal de langue hongroise, fondé à Vienne en 1789, a été particulièrement important et a fait beaucoup en faveur de l'affaire. C'est le journal intitulé *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (Histoires Célèbres de la Guerre et Autres), organe du mouvement de la noblesse, qui a soutenu de sa revenue la publication des livres, des dictionnaires et des grammaires de langue hongroise et qui a annoncé des concours pour des travaux scientifiques. Bienque l'étouffement du mouvement jacobin hongrois, en 1795, ait entravé pour longtemps le progrès de l'affaire de l'académie, les premiers journaux hongrois ont pourtant contribué considérablement, au début de l'ère des réformes, à la création de l'Académie Hongroise des Sciences.